

УДК 316.23

КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ РУХІВ

І. П. Шевель

*Київський національний університет культури і мистецтва,
вул. Євгена Коновальця, 36, м. Київ, Україна, 02000,
Shevelinna@ukr.net*

У сучасній Україні існує різновид політичних конфліктів, як конфлікти з приводу вибору стратегії та головних векторів суспільного розвитку, мови. Соціально-політичні конфлікти виникають з приводу перерозподілу влади, визначається їхня гострота, реальні та можливі наслідки. Проте загалом підхід до вивчення соціальних конфліктів у теоріях різних науковців розкрито з різних кутів зору та підходів до їхнього вирішення. У динамічному поясненні процесу змін, які відбуваються у конфліктних ситуаціях, виділяється позитивна роль конфлікту в житті суспільства.

Ключові слова: конфлікт, соціальний конфлікт, боротьба, теорія конфлікту.

Особливістю сучасної ситуації в Україні є те, що значна частина конфліктів, причини яких знаходяться поза політикою, набуває політичного забарвлення внаслідок спекулятивного використання політичними партіями та рухами історичних, соціокультурних, духовних проблем сьогодення у своїх вузькопартійних інтересах. Це, зокрема, стосується проблеми двомовності в Україні, оцінки окремих історичних подій та особистостей, міжконфесійних взаємин [1]. Суттєву роль у сучасній українській дійсності відіграють такий різновид політичних конфліктів, як конфлікти з приводу вибору стратегії та головних векторів суспільного розвитку, зокрема, між прихильниками ліберальної та соціально-орієнтованої стратегії, європейської інтеграції та проросійської орієнтації, входження України в НАТО та збереження позаблокового статусу української держави. Розв'язання таких конфліктів можливе лише за умов досягнення широкого суспільного консенсусу шляхом проведення публічних дискусій, відкритого обговорення у засобах масової інформації, проведення референдумів з найбільш гострих проблем суспільного розвитку.

Провідною тенденцією розвитку соціальних процесів у сучасній Україні є наростання дезінтеграції традиційних соціальних структур та зв'язків і поступове формування якісно нового типу інтеграції диференціації суспільства.

Практичний досвід останнього десятиліття ХХ століття яскраво демонструє значне загострення боротьби за владу, статус і ресурси, права і сфери впливу найрізноманітніших соціальних суб'єктів від владних структур.

Постановка проблеми. У демократичних суспільствах розроблені механізми розв'язання соціальних конфліктів. Інтереси різних соціальних груп інституційно

репрезентують різні політичні партії й посталий конфлікт розв'язується шляхом переговорного процесу, реформування суспільства, зміни пануючої еліти на виборах, під час парламентської боротьби та іншими цивілізованими методами. У результаті відбувається не руйнування, а розвиток та вдосконалення суспільства.

Отже, *мета роботи* полягає в розкритті особливостей розвитку соціальних конфліктів та рухів, які пройшли історичні етапи розвитку конфліктів і дають чіткі пояснення сьогоденної ситуації, що склалася в нашій країні. Більшість соціально-політичних конфліктів виникають з приводу перерозподілу влади.

До перших фундаторів соціологічної парадигми соціального конфлікту справедливо зараховують **Карла Маркса**. Він рідко вживав термін «соціальний конфлікт», використовуючи переважно такі поняття, як «*суперечність*», «*боротьба*», «*антагонізм*», «*соціальна війна*», «*революція*», коли йшлося про різні аспекти соціального конфлікту, розгляд якого послідовно проходить крізь усю Марксову історико-матеріалістичну теорію суспільного розвитку. Він застосував конфліктну парадигму до всього історичного розвитку, розглянувши його як боротьбу класів, урухомлену головним протиріччям між продуктивними силами та виробничими відносинами. К. Маркс обґрунтував принцип матеріалістичного розуміння історії, матеріальної, економічної зумовленості головних соціальних колізій. Він вперше докладно й чітко показав, що міжкласовий конфлікт є передусім конфліктом інтересів правлячого та пригнобленого класів [2]. Прогностично важливим було положення про те, що чим виразнішою буде поляризація пануючого та пригноблених класів, тим більше насильницьких форм набуде розв'язання конфлікту. Це ми можемо вдало подивитися на прикладі сучасної ситуації, яка відбувається в нашій країні.

Проте загалом підхід до вивчення конфліктів у теорії К. Маркса був значною мірою однобічним, і не тільки тому, що всі соціальні конфлікти були, по суті, зведені до класового конфлікту між пролетарями та буржуа, перекладаючи на сучасний стан у суспільстві конфлікт між звичайним населенням і олігархами.

З оригінальними концепціями виникнення соціальних конфліктів виступили американський соціолог **Р. Коллінз** і англійський соціолог **Дж. Рекс**. Якщо Р. Коллінз досліджує конфлікти здебільшого з позицій мікросоціології, то Дж. Рекс будує свою концепцію на базі системного аналізу. Створивши модель «конфліктного суспільства», він надає важливого значення економічним чинникам, «засобів до життя» у формуванні протиріч і конфліктів [3]. Соціальна система, за Дж. Рексом, направляє корпоративними, об'єднаними власними інтересами, групами. Він був зосереджений на інституційному розгляді конфлікту в зв'язку з процесами соціальних змін, нерівністю, класовим протистоянням. Найпростіша схема розвитку інституційних конфліктів, згідно з Дж. Рексом, охоплює такі моменти: у зрілій соціальній інституції утворюється керівне ядро, яке отримує низку переваг у розподілі благ (ми це б назвали привілеями); інтереси «правлячої еліти» та решти членів організації починають розходитися; зростає напруженість між владними та обділеними групами, одні з яких бажають зберегти статус-кво, а інші жадають перерозподілу владних повноважень; висувуються лідери опозиції, формується ідеологічне оформлення її інтересів; розв'язання конфлікту веде до змін; у результаті чого відбувається оновлення або зміна.

Отже, сам Р. Коллінз визначає теорію конфлікту в широкому діапазоні, стверджуючи, що вона представляється відкритими висновками всіх теорій і здається здатною врахувати всі рівні соціальної реальності, в тому числі, зауважимо, і соціально-політичної реальності, правлячої еліти.

Аналіз соціальних змін Дж. Рекс починає з опису «ситуації правлячого класу» – такого стану соціальної системи, при якому домінуюча група поширює загальний контроль над основними суспільними інститутами. Це дає Дж. Рексу можливість оголосити прояв невдоволення пригноблених груп найбільш раціональним способом їхньої поведінки, провідним ці групи до відкритого опору «правлячому класу». Наслідком цього стає визнання за соціальною системою тенденції до постійних прогресивних змін [4].

Для Дж. Рекса конфлікт займає центральне місце в житті кожного суспільства, а порядок лише носить риси «перемир'я», що є наслідком перемоги однієї зі сторін. Конструюючи «чисту конфліктну модель», він відокремлює процес розподілу можливостей від самих можливостей, надаючи пріоритетний характер.

Дж. Рекс заперечує існування цілісної культури суспільства як основи неформально-го соціального контролю, описуючи соціальні зміни як продукт серії владних конфліктів між окремими групами, над якими немає ні диференційованих соціальних інститутів, ні духовно-ціннісних систем, що здійснюють контроль. Базові соціальні ситуації – конфлікт, перемир'я, революція – зізнаються процесами взаємодії раціонального типу. Суспільство, по Дж. Рексу, складається з конкретних груп і конкретних дій «реальних індивідів, що діють незалежним шляхом». Важчим є для нього пояснити наявність соціального порядку. Як вже говорилося, стабільність у Дж. Рекса є наслідок безперервного конфлікту і супутнього цьому конфлікту придушення невдоволення нижчих верств вищими. Прагнучи створити логічно струнку теорію конфлікту Дж. Рекс зводить нанівець значимість нормативно-ціннісних аспектів життя суспільства, представляючи людську діяльність як раціональний, але прагматичний акт. Однак, описуючи конкретні соціальні процеси: революцію, перемир'я і так далі, він змушений вказувати на «ідеальні» чинники, що вносить невідповідність у загальні теоретичні побудови, що призводить до протиріччя, нерозв'язного в межах теорії, абсолютизує розподіл.

Дослідники, які розвивали цю модель, намагалися позбутися цього протиріччя, вводячи поділ макро- і мікропроцесів, де перші розглядалися як інструментальні, а другі, в силу близькості до реальних людей, наділялися моральними та ірраціональними елементами. Однак ці спроби не мали успіху. «Дане протиріччя могло бути подолано тільки в разі створення інтегральної теорії, що розглядає порядок і конфлікт в якості особливих і різних умов, якими вони і є насправді, а не як абстрактні теоретичні положення.

На противагу домінування функціоналізму, низка соціологів наприкінці ХХ століття, звертаючись до творчості К. Маркса і Г. Зіммеля, намагалися відродити підхід, який вони позначали як «теорію соціального конфлікту». Л. Козер розвивав концепцію Г. Зіммеля, намагаючись показати, що конфлікт має позитивну функцію у складних плюралістичних суспільствах. Р. Мертон розглядав теорію конфлікту в якості однієї з «теорій середнього рівня», тобто допоміжної стосовно структурно-функціональної

теорії. Для складних суспільств характерне поєднання безлічі інтересів і конфліктів, що представляють собою якийсь урівноважуваний механізм і запобігають нестабільності. Конфлікти, за образним висловом Л. Козера, – це страхуючий клапан системи, що дає змогу через наступні реформи й інтегративні зусилля на новому рівні приводити соціальний організм у відповідність зі зміненими умовами. Цінність конфліктів полягає в тому, що вони запобігають «окостенінню» соціальної системи, відкривають дорогу інноваціям.

Багатогранніший розгляд суспільства у світлі конфліктної парадигми дав М. Вебер, котрий у полеміці з К. Марксом підкреслював багатомірність стратифікаційних відмінностей. Ставлення до влади, відмінності у статусі й престижі окремих соціальних груп, розподіл людей за релігійними та ідеологічними ознаками. М. Вебер вважав так само важливими, як і соціальну стратифікацію за принципом відношення до власності. Насамперед, увагу М. Вебер приділяв аналізу конфліктів у середовищі самого правлячого класу та статусних правлячих груп. Головний конфлікт сучасної йому держави він вбачав у боротьбі між політичними партіями, які репрезентують спектр інтересів громадського суспільства, та бюрократією, чиновництвом [5]. Він далекоглядно передбачив, що майбутнє суспільство буде диктатурою чиновників, а не робітничого класу, що і ми можемо підтвердити сьогодні.

Георг Зіммель, підкреслюючи значення конфлікту, не приймав ні Марксову дихотомічну модель, ні ту концепцію, згідно з якою кінцевим результатом соціальних конфліктів є руйнування існуючого соціального устрою. Він вважав, що конфлікт має позитивні щодо соціальної стабільності функції і сприяє інтеграції існуючих груп і спільнот. Г. Зіммель, називаючи соціальний конфлікт «суперечкою», вважав його психологічно обумовленим явищем і однією з форм соціалізації. Проте найважливішим положенням його соціології конфлікту, яке визначило напрям витлумачення соціальних конфліктів на багато років, було акцентування на конфліктній сутності людини, її поведінки в соціумі. Корені соціальних конфліктів, за Г. Зіммелем, в природі людини, в іманентній її агресивності й конфліктності, що провокується суспільним життям [6].

Отже, теоретики соціального конфлікту неокласичного етапу розвитку цієї парадигми Л. Козер, Р. Дарендорф, К. Боулдинг, Дж. Рекс фокусують увагу на динамічному поясненні процесу змін і виділяють позитивну роль конфлікту в житті суспільства. На відміну від теорії структурного функціоналізму, представники якого виносять конфлікти за межі соціальної системи як щось невластиве для неї, він доводить, що конфлікти є продуктом внутрішнього життя суспільства, тобто він акцентує на їхню стабілізуючу роль для соціальної системи. За словами Р. Дарендорфа: «Той, хто вміє впоратися з конфліктами шляхом їх визнання та регулювання, той бере під свій контроль ритм історії. Той, хто упускає таку можливість, отримує цей ритм собі в супротивники» [7].

Р. Дарендорф і Л. Козер: беруть початок у вивченні конфлікту К. Маркса і Г. Зіммеля і є сучасними послідовниками, «класиками», таким визнається німецький соціолог Р. Дарендорф і американський учений Л. Козер, ідеї яких стали концептуальною основою сучасної парадигми конфлікту. На думку Дж. Тернера, вони продовжують розвивати два основних напрямки, заданих «родоначальниками»: Р. Дарендорф представляє діалектичну теорію конфлікту в традиції

діалектичного підходу К. Маркса, а Л. Козер – конфліктний функціоналізм, що розвиває ідеї Г. Зіммеля. Найвидатнішим сучасним соціологом, який дотримується діалектичної теорії конфлікту, є Р. Дарендорф. За Р. Дарендорфом соціальний конфлікт завжди був і буде властивий будь-якому суспільству в силу неминучої відмінності інтересів. Однак у постіндустріальному суспільстві, дослідження якого і займався Р. Дарендорф, основне протиріччя соціальних систем переміщується, на його думку, з економічної площини, зі сфери відносин власності в область відносин панування-підпорядкування, де основний конфлікт виявляється пов'язаний з перерозподілом влади. Водночас динаміка його виникнення в суті повторює логіку міркувань К. Маркса про діалектику розвитку конфлікту: об'єктивна протилежність інтересів сторін, усвідомлення цієї протилежності, виникнення соціальних організацій. Р. Дарендорф докладно розбирає умови виникнення конфліктів, фактори, що визначають їхню гостроту, реальні та можливі наслідки і т. д. Роботи Р. Дарендорфа по праву дають змогу розглядати його як одного з сучасних класиків у вивченні конфлікту. У той же час, на думку критиків, поняття «конфлікт», поряд з такими основними для Р. Дарендорфа поняттями, як «насильство», «панування, підпорядкування» і «діалектика», використовується ним риторично [7, с. 144]. (Треба сказати, це поширений докір, що адресується конфліктології.) Р. Дарендорф намагається застосувати свої міркування до широкого кола соціальних конфліктів; в його текстах «конфлікт між підприємцями та профспілками» сусідить з конфліктом «між Сходом і Заходом» [9, с. 159], унаслідок чого він (там же) зазначає: «У цьому місці повинен стати повністю ясним сенс взятого за основу широкого визначення конфлікту. Форма зіткнення, яка в повсякденній мові називається “конфліктом” (втім, як і так звана “класова боротьба”), виявляється тут тільки однією формою більш широкого феномену конфлікту, а саме формою крайнього або значного насильства».

Р. Дарендорф вважає що в людському суспільстві не існує сталості, оскільки немає в ньому нічого сталого. В книзі «Соціальний конфлікт в сучасності» Р. Дарендорф в центр аналізу суспільного конфлікту ставить структурну гіпотезу про те, що нині поле конфлікту збігається з проблемою права кожного громадянина на доступ до благ і з моделлю відторгнення від цього права [10]. Після того як були вичерпані причини для суперництва «по вертикалі», ліквідовані ресурси класової боротьби, сучасність пропонує нову схему конфлікту навколо самого статусу громадянина, який з попередньої умови і рушійної сили «старого» класового конфлікту (за право володіти речами і благами) стає «новим» знаряддям політичного удару і соціального відторгнення від певних суспільством можливостей доступу до речей і благ. Відбувається зміна співвідношення між рівним правом на володіння благами і нерівною можливістю доступу до них. Критиком цієї теорії виступив В. Джаконіні, який вважав, що, таким чином, соціальний конфлікт у Р. Дарендорфа не збігається з внутрішньою динамікою соціальної сфери, а виявляється через феномени «маргіналізації», «поділу», «виключення» [11]. Ілюзія, що капіталізм гарантує добробут для всіх, зникає, і географічна дистанція між «нами» і рештою світу стає все менш обнадійливою. Виникло нове джерело конфлікту: між «нами», тобто більшістю, спрямованим у майбутнє, що користуються все більш витонченими товарами і благами, і «не нами», тобто меншістю (якому, проте, судилося постійно збільшуватися), все голосніше (хоча і не завжди виразно) заявляє про пріоритет для себе проблему володіння хоч якимись

товарами і благами, про те, що він потребує «допомоги посеред достатку». Ідеї Р. Дарендорфа і Л. Козера підготували ґрунт для затвердження основних принципів конфліктів, що визнає закономірність і неминучість конфліктних явищ, можливість їхнього перебігу в різноманітних, в тому числі і конструктивних формах, а також можливість керування конфліктами.

Доволі інтенсивно почали розробляти конфліктологічну проблематику і в Україні зокрема в Інституті соціології НАН України та в Інституті дослідження проблем молоді та в інших наукових центрах. Проте велика кількість розробок не можуть замінити відсутності загальних концептуальних засад, які дозволили б побачити спільне джерело, механізми виникнення соціальних конфліктів в Україні. Без такої концептуальної мети теоретичної проробки «зависають у повітрі» й численні емпіричні дослідження стану громадської думки.

Отже, регулювання соціальних конфліктів є вирішальним засобом зменшення насильництва майже у всіх видів конфліктів. Конфлікти не зникають за допомогою їхнього регулювання; вони не обов'язково стають відразу менше інтенсивними, але такою мірою, якою їх вдається регулювати, вони стають контрольованими.

Головна відмінність полягає у тому, що західна конфліктологічна сучасна парадигма відображає конфлікти стабільного громадського суспільства, якого ми ще не маємо. Тому найперше необхідний розгляд специфіки розвитку конфліктів в особливий історичний період розпаду тоталітарних структур, розпаду імперії, розвалу централізованої економіки, причому в конкретному українському суспільстві з притаманною йому економічною, політичною, духовною специфіками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пірен М. І. Конфлікт і управлінські ролі. Соціально-психологічний аналіз / М. І. Пірен. – К., 2000.
2. Бем-Баверк О. «Критика теорії Маркса» / О. Бем-Баверк. – М. : Соціум, 2002. – 211 с.
3. Ключові положення теорії конфлікту. – М., 1995. – С. 236.
4. Rex J. Max Weber / J. Rex // *Discovering Sociology*. – Routledge and Kegan Paul, 1973. – P. 124–131.
5. Вебер М. Політика як покликання і професія / М. Вебер // *Новий час*, № 21, 1990 р.
6. Зіммель Г. Теорія конфліктного функціоналізму / Г. Зіммель. – М., 1993. – С. 415.
7. Козер Л. А. Функції соціального конфлікту / Л. А. Козер // *Американська соціологічна думка*. – М., 1996. – С. 542–556.
8. Дарендорф Р. Діалектична теорія конфлікту / Р. Дарендорф. – М., 2001. – С. 213.
9. Turner J. *The Emergence of Sociological Theory* / J. Turner, L. Beegly, Ch. Powers. – 2 ed., The Dorsey Press, 1989. – 482p.
10. Turner J. *The Structure of Sociological Theory*. – 5th ed. Wadsworth, 1986. – 661p.
11. Уткін Е. А. Конфліктологія: теорія і практика / Е. А. Уткін. – М. : Тандем ЕКМОС, 2000.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.2015

Прийнята до друку 21.10.2015

CULTURAL DEVELOPMENT OF SOCIAL CONFLICT AND SOCIAL MOVEMENTS

I. P. Shevel

*Kyiv National University of Culture and Arts,
Jevhena Konovaltsya Str., 36, Kyiv, Ukraine, 02000,
Shevelinna@ukr.net*

Modern country has a variety of political conflicts, as conflicts over the choice of strategy and the main vectors of social development, language. Social and political conflicts arising from the redistribution of power. Conflict, defined by their sharpness, real and potential consequences. However, the general approach to the study of conflict in various scientific theories reveals from various angles and approaches to their solution. In the process of explaining the dynamic changes that occur in conflict situations, stands the positive role of conflict in the community.

The current situation in Ukraine is a feature to consider conflicts where many causes of conflicts within the policy becomes politicized due to the speculative use of political parties and movements, historical, cultural, spiritual problems present in their interests. This is particularly pertinent issue of bilingualism in Ukraine, measurement of certain historical events and personalities interfaith relations. In modern Ukrainian reality this kind of political conflicts plays a significant role, as conflicts over the choice of strategy and the main vectors of social development, particularly among supporters of liberal and social-oriented strategy, European integration and pro-Russian, Ukraine's entry into NATO and the preservation of the non-aligned status of the Ukrainian state.

Keywords: conflict, social conflict, struggle, conflict theory.